

**CRITICA DE DIRECȚIE. NOTE DESPRE ISTORIA ȘI SEMANTICA
UNUI CONCEPT ÎN LITERATURA ROMÂNĂ**
*Directional Criticism: Notes On The History And Semantics Of A Concept In
Romanian Literature*

Assistant Prof. Dr. Andrei TERIAN
„Lucian Blaga” University of Sibiu
Postdoctoral researcher – Romanian Academy

Abstract

Over the past two decades, there have been numerous discussions in the Romanian literary press regarding an alleged crisis of current literary criticism. This situation was explained, in most of the cases, not as a crisis of the Romanian literary system as a whole, but rather as a crisis of the authority of criticism, prompted by the lack of a firm critical orientation that could “guide” or “direct” the evolution of Romanian literature. But is such a “directional criticism” still possible nowadays? This study addresses this question by examining the ideas circulated by the “directional criticism” of the most important Romanian literary critics during 1870-1930 (T. Maiorescu, C. Dobrogeanu-Gherea, M. Dragomirescu, N. Iorga, G. Ibrăileanu, O. Densusianu, I. Chendi, E. Lovinescu, etc.). The historical survey is followed by an extensive analysis of the Romanian concept of “directional criticism”, based on several literary, philosophical, social and national factors. The conclusions of my study are two-fold: on the one hand, all Romanian literary criticism between 1870 and 1930 can be described as “directional criticism”; on the other hand, “directional criticism” as a specific cultural practice disappeared from Romanian literature after 1930, as a consequence of an irreversible historical process of modernization, that, at the same time, makes impossible any attempt to revive such a revolutive practice.

Keywords: directional criticism, Romanian literature, cultural wars, modernization, legitimation

În ultimele două decenii, în presa culturală românească s-a vorbit adeseori despre o criză a criticii literare curente. „Criza” respectivă a fost descrisă, în majoritatea cazurilor, nu atât ca un blocaj al sistemului literar (determinat de reculul literaturii ca instituție în fața competiției din ce în ce mai acerbe cu alte tipuri de discurs social sau cu noile mijloace de entertainment), cât ca o disoluție a autorității critice, care s-ar traduce, la rândul ei, prin absența unei „orientări” ferme și clare, a unei viziuni de ansamblu asupra sensului evolutiv al literaturii române. Pe scurt, „criza” criticii a fost redusă, de cele mai multe ori, la ineficiența sau chiar la inexistența unei „critici de direcție” capabile să-i arate literaturii „calea”. Dar, oare, mai e posibil astăzi un asemenea tip de critică? În studiul de față, voi încerca să răspund la această întrebare prin intermediul unei analize semantico-istorice a conceptului de „critică de direcție” în literatura română. Mai exact, voi realiza o scurtă panoramă a evoluției acestei practici în literatura română din perioada 1870-1930, pe baza căreia voi extrage apoi notele definitorii ale conceptului aferent. Delimitarea cronologică amintită este extrem de relevantă, întrucât ea susține în bună măsură cele două teze pe care intenționez să le demonstrez de-a lungul acestei analize: în primul rând, că *toată* critica literară românească din perioada amintită a funcționat ca o critică de direcție; iar, în al doilea rând, că după 1930 „critica de direcție” dispare practic din literatura română, în ciuda utilizării (impropriei) a acestui termen cu referire la unele grupări și/sau autori din cultura română a ultimelor opt decenii.

Fără a figura sub această titlatură, ideea „criticii de direcție” a fost introdusă în literatura română de către Titu Maiorescu, în principalele sale articole din perioada 1867-

1872. Dintre acestea, *Observări polemice* (1869-1870) fundamentează legitimitatea „criticii de direcție” pe baza unei „direcții critice”¹ contextualizate, *În contra direcției de astăzi în cultura română* (1868) semnalează falimentul direcției „vechi”, pe când *Direcția nouă în poezia și proza română* (1871-1872) celebrează triumful „direcției noi”. De altfel, maniera în care Maiorescu realizează bilanțul propriei grupări constituie, totodată, un bun manual de funcționare a „criticii de direcție”: „Starea literaturii noastre și direcția spiritului public până la 1867 le-am analizat într-un șir de critice anterioare și le vom mai atinge în decursul cercetărilor de față. Din criticile științifice văzusem falsitatea și pretențiile necoapte ale istoricilor, filologilor și jurnaliștilor noștri în marea lor majoritate; din «critica poeziei» ne încredinșasem despre lipsa de valoare a celor mai mulți contemporani și urmași ai lui Alecsandri și Bolintineanu până la acel an.// Din norocire, o reacție salutară a spiritului nostru literar se constată în producerile ultimilor patru ani. Noua direcție, în deosebire de cea veche și căzută, se caracterizează prin simțământ natural, prin adevăr, prin înțelegerea ideilor ce omenirea întreagă le datorește civilizației apusene și totodată prin păstrarea și chiar accentuarea elementului național. Ne pare timpul venit de a atrage atenția publică asupra-i, și în paginile următoare ne încercăm a arunca o scurtă privire asupra câtorva reprezentanți ai acestui început de scăpare, ai acestei nașteri sau renașteri literare.”² Așadar, funcționarea „criticii de direcție” presupune, mai întâi, constatarea unei „crize” literare și corelarea acesteia cu anumite procese sociale (dinamica „spiritului public”); în al doilea rând, ea implică un program care să indice atât cauzele, cât și sensul unei posibile „îndreptări” (în cazul lui Maiorescu – „simțământ natural”, „adevăr”, „element național” etc.); în sfârșit, eficiența „criticii de direcție” (în situația de față, „renașterea” literară) e cuantificată prin emergența unei direcții „noi”, care apare ca o consecință directă a acțiunii critice și care, în cazul de față, coincide cu chiar canonul pe care Maiorescu îl fixează în studiul din care am citat.

După cum se știe, Maiorescu nu numai că și-a considerat încă din 1872 propria partidă drept irevocabil câștigată, dar a susținut, în 1886, și că a venit vremea să se încheie chiar jocul ca atare: „În proporția creșterii acestei mișcări [„direcția nouă” – n.m.], scade trebuința unei critice generale. Din momentul în care *se face* mai bine, acest fapt însuși este sprijinul cel mai puternic al direcției adevărate. *Poeziile* lui Eminescu, *Pastelurile* și *Ostașii* lui Alecsandri vor curăți de la sine atmosfera estetică vițiată de Macedonski, Aricescu, Aron Densușanu etc., etc. *Cuvintele din bătrâni* ale d-lui Hasdeu sunt de la sine lovitura de moarte a dicționarului Laurian-Massim și a rătăcirilor «filologice» de la Târnave. Și așa mai departe.”³ Că predicțiile criticului erau departe de a deveni realități, i-o va demonstra C. Dobrogeanu-Gherea, prin textele polemice cu care va întâmpina începând chiar din acel an afirmațiile mentorului junimist și care vor avansa „critica modernă” ca alternativă la „critica judecătorească”. Mai importante decât acestea sunt, cel puțin pentru subiectul de față, două texte din 1887 și 1894, în care Gherea va combate alegațiile rivalilor privind lipsa unei „direcții” critice proprii. Primul articol este un răspuns la broșura *În contra direcțiunii literare de la „Contemporanul”* a lui I. N. Roman (1887). Deși textul a devenit cunoscut mai ales prin partea sa secundă (unde

¹ Titu Maiorescu, *Observări polemice* [1869-1870], în *Opere*, vol. I: *Critice*. Ediție îngrijită, cronologie și comentarii de D. Vatamaniuc. Studiu introductiv de Eugen Simion. București: Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă: Univers Enciclopedic, 2005, p. 149.

² Idem, *Direcția nouă în poezia și proza română* [1871-1872], în *Opere*, vol. I: *Critice*, ed. cit., p. 170

³ Idem, *Poezii și critici* [1886], în *Opere*, vol. I: *Critice*, ed. cit., p. 589.

Gherea operează disocierea „tendenționismului” de „tezism”), prima parte a articolului nu e cu nimic mai puțin importantă, măcar pentru faptul că ea precizează modul în care ideologul „modern” concepea „critica de direcție”: „[C]e înțelege d-sa [I.N. Roman – n.m.] prin direcția nouă ce vrea să dea *Contemporanul* literaturii românești? Trebuie oare să-nțelegem sub această numire de direcție nouă o revoluție în literatură asemănătoare cu cea făcută prin venirea romantismului în locul clasicismului ori cu a naturalismului în locul romantismului? [...] Dacă ar fi avut *Contemporanul* asemenea pretenție, aș spune și eu că e absurdă; dar, iată, am citit din nou *Contemporanul* și nicăieri nu aflu asemenea pretenții absurde. [...] Ori poate d-l Roman sub «direcția nouă» pe care *Contemporanul* vrea s-o introducă înțelege o sumă de idei și de convingeri în privința filosofică, religioasă, socială, etică, umanitară, o sumă de idei și de convingeri culturale? Asemenea direcție în adevăr *Contemporanul* pretinde c-o are; prin aceasta pretind cei de la *Contemporanul* că se deosebesc de toate revistele din țară; asemenea idei ar vroi *Contemporanul* să se lățească în țara noastră. [...] Dacă d-l Roman nu găsește nici această «direcție nouă» în *Contemporanul*, apoi pricina e că îi place s-o caute greșit. În loc de a o căuta în revista întregă, d-sa citează ba o nuvelă, ba o poezie și se-ntreabă: «Dar unde e acolo direcția nouă?».”⁴ Cât de semnificativă e această precizare a propriei „direcții” nu numai pentru fundamentarea criticii gheriste, ci pentru existența oricărei reviste culturale românești de la sfârșitul sec. XIX o arată faptul că ideologul socialist o va reproduce întocmai peste 7 ani, când, în paginile periodicului *Literatură și știință*, va mai preciza apoi că „nu numai pasajul citat, ci amândouă articolele adresate d-lui Roman ar fi putut fi reproduse aicea schimbând numai titlul: *Direcția «Contemporanului»*, în titlul: *Direcția publicației «Literatură și știință»*, pentru că de atunci încoace nu mi-am schimbat deloc ideile și convingerile”⁵.

Insistența lui Gherea privind recunoașterea unei „direcții” literare proprii e pe deplin inteligibilă în logica sistemului literar românesc de la sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX. Regula jocului era atunci simplă: cine nu are „direcție” nu există (ca grupare culturală). A arătat-o cel mai bine Mihail Dragomirescu, într-o suită de articole publicate la sfârșitul anilor 1890 în *Convorbiri literare*: „mișcări” și „lupte” culturale au existat și vor exista mereu într-o literatură; însă „face epocă” doar „mișcarea” a cărei campanie ofensivă „se susține pe baza unor principii clar statornicite și de oameni care au scrutarea ageră și talent de expunere”⁶. De altfel, Mihail Dragomirescu rămâne autorul textului chintesențial pentru critica românească „de direcție”. E vorba despre *Direcția noastră literară*⁷, articol publicat la începutul anului 1906, în numărul aniversar al *Convorbirilor literare*, când, având deja un rol-cheie în redactarea revistei și apărând în ochii multora ca un urmaș legitim al lui Titu Maiorescu, Dragomirescu se și închipuia deja în ipostaza de cap teoretic al prestigioasei publicații. În această calitate, tânărul discipol reamintește mai întâi că, în urmă cu patru decenii,

⁴ Constantin Dobrogeanu-Gherea, *Direcțiunea „Contemporanului”* [1887], în *Opere complete*, vol. VII. Ediție îngrijită de un colectiv format din Ion Popescu-Puțuri, Ștefan Voitec (coordonatori), Augustin Deac, Ion Iacoș, Ion Mamina. București: Editura Politică, 1980, p. 293-294.

⁵ Idem, *Cum se citește la noi* [1887], în *Opere complete*, vol. VII, ed. cit., p. 53.

⁶ Mihail Dragomirescu, *Asupra valorii literațiilor noastre actuali* [1897], în *Scrieri critice și estetice*, ediție îngrijită, cu note și comentarii de Z. Ornea și Gh. Stroia, studiu introductiv și tablou cronologic de Z. Ornea. București: Editura pentru literatură, 1969, p. 17. V. și Idem, *Direcții literare* [1897], în *Scrieri critice și estetice*, ed. cit., p. 3-14.

⁷ Idem, *Direcția noastră literară* [1906], în *Scrieri critice și estetice*, ed. cit., p. 24-30.

Convorbirile „au apărut [...] în mijlocul unei decadente literare aproape complete”, reiterează apoi principiul maiorescian al „adevărului de simțire” și explică „rolul” istoric al revistei prin „izgonirea falsității sentimentale din poezii, ori de ce natură ar fi fost intențiile scriitorului, și întronarea în poezie a adevărului simțirii cu toate cerințele de formă trebuincioase desăvârșitei lui exprimări”. Urmează o enumerare a listei de scriitori care „s-au dezvoltat” ori „s-au perfecționat” „sub steagul” junimismului. E vorba despre o listă cel puțin generoasă, având în vedere că ea cuprinde nume de toate vârstele și calibrele, de la Alecsandri, Eminescu și Creangă până la Nanu, Vlahuță și Coșbuc. Nu puteau lipsi, desigur, din această înșiruire glorioasă nici „luptele literare” în care „Junimea” și-ar fi adjudecat „gloria de a ieși învingătoare” (unde la loc de cinste confruntările cu *Revista contemporană* și cu *Contemporanul* gherist). Nu în ultimul rând, Dragomirescu tinde să își asume cu o anticipație pripită rolul de nou mentor al „Junimii”, permițându-și „o nouă formulare” a preceptelor maioresciene: „Poezia nu e o chestiune de conținut, ci de formă, bineînțeles în limitele unui sentiment, totdeauna adevărat. Poetul poate alege orice materie de inspirație; ceea ce, însă, i se cere [...] este de a realiza într-însa frumosul, adică a-i da o formă, prin care să se exprime cu claritate sentimentul ce se leagă în mod natural de acea materie.”

Fanfaronada lui Dragomirescu a provocat numeroase reacții adverse în revistele românești ale vremii. De exemplu, în *Sămănătorul*, Iorga îl va califica pe „noul” Maiorescu drept „violent” și „nedrept” și-i va reproșa că „se războiește, fără talent de tactică sau de asalt, cu toată lumea”, ba chiar că e „menit să tulbure viața de înțelegere în redacția însăși”⁸. Însă, într-un bilanț propriu, realizat la începutul aceluiași an, criticul sămănătorist dăduse el însuși dovadă de un asemenea spirit sectar. Acolo, după o tiradă generoasă, în care pretindea că *Sămănătorul* „nu e o revistă de cerc restrâns, de gașcă sau de persoană”, Iorga respingea cu hotărâre fantasma unei „tribune” de idei: „[...] *Sămănătorul* n-a fost și nici nu poate fi o revistă molâie și nehotărâtă, precum nu poate fi nici o tribună liberă, unde talentul, fie cât de adevărat, să dea dreptul fiecăruia de a scrie, în orice direcție și cu orice scop îi place. [...] Tribuna liberă, care se poate asemăna cu o berărie sau cu o cafenea, unde vine și petrece oricine e în stare a plăti, aceea poate fi bună aiurea, unde literatura n-are acea mare misiune de îndreptare și moralizare pe care cu mândrie trebuie să și-o recunoască și să o îndeplinească la noi.”⁹ Diferită ca procedură, chiar dacă nu neapărat și ca tonalitate, este reacția lui G. Ibrăileanu, care va supune textul lui Mihail Dragomirescu unei severe critici de principiu. Într-un text redactat „la cald”¹⁰, Ibrăileanu îl acuză pe ideologul *Convorbirilor* că ar comite „o falsificare a istoriei literaturii românești din acești 40 de ani din urmă”, pentru a contesta apoi veleitățile „creatoare” ale criticii în ansamblul ei: „S-a gândit oare vreodată acest autor al ditirambului că d. Gherea nici nu era *natural* să facă *școală literară*, pentru că niciun *critic* n-a făcut școală? Pentru că un critic științific e un om de știință care *constată și explică*? Ce școala a făcut Sainte-Beuve, Taine, Faguet, Brunetière, Brandes? Că se pot clasifica și criticii, laolaltă cu scriitorii, pe care-i *urmează, nu precedează*, într-o școală? Apoi asta e altă vorbă! *Viața* unei societăți produce un curent literar, întrupat în scriitori, criticul teoretizează

⁸ N. Iorga, *Jubileul „Convorbirilor literare”* [1906], în *O luptă literară*, vol. II, ediție de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, studiu introductiv, note și comentarii de Valeriu Râpeanu. București: Editura Minerva, 1979, vol. II, p. 311-314.

⁹ N. Iorga, *Ce este „Sămănătorul”?* [1906], în *O luptă literară*, vol. I, ed. cit., p. 281-284.

¹⁰ G. Ibrăileanu [P. Nicanor & Co], *Istorie „imparțială”*, în „*Viața românească*”, an. I, vol. II, nr. 4, 1906, p. 143-146. De notat că textul respectiv nu a fost inclus în ediția lui Al. Piru.

curentul, filozoful sintetizează această *viață* cu toate manifestările ei...” Mai mult, aceste idei vor fi reluate peste șapte ani, când Ibrăileanu va decreta categoric: „criticii nu produc curente. Curente se produs fără ei. Ei numai iau act de ele, se pun uneori în serviciul lor, dacă acele curente convin temperamentului lor.”¹¹ Însă, în ciuda acestor afirmații „democratice”, nu e mai puțin adevărat că Ibrăileanu însuși s-a folosit din plin de practica „criticii de direcție”, după cum o arată îndeosebi articolele sale cu titlu de bilanț, precum *Anul XV* (1923) sau *După 27 de ani* (1933)¹².

De aceea, probabil că autorul român care a avut prima reacție sistematică împotriva „criticii de direcție” este Ilarie Chendi. După despărțirea de *Sămănătorul*, deși s-a aflat el însuși la timona anumitor publicații, criticul ardelean a acționat mai degrabă ca un fel de „freelancer”, după cum o demonstrează seria de articole publicate în 1910 și 1911, unde Chendi supune unei critici detaliate revistele literare „cu program” și propune o nouă formulă publicistică, inspirată după model occidental: „O nouă revistă săptămânală, cu rubrici pentru toate ramurile culturale, cu cei mai de seamă scriitori de astăzi, ar fi [...] ușor realizabilă. Această revistă însă nu va trebui să se întemeieze pe simpatii reciproce între tovarăși, nici pe anumite principii fixe în ale estetice. Ea nu poate fi nici organul strâmt al unui singur profesor, cum sunt organele d-lor Mihalache, Motru și Ervin [...]. Și nici întreținuta temporară și ocultă a fondurilor secrete nu trebuie să fie, căci sprijinul guvernului e prea nestatornic. Viitoarea revistă va trebui să fie o catedră liberă pentru toți câți întrunesc anumite calități de scriitori și să rămână fără terorizări principiare și fără restricțiuni în opinii. Conducerea ei și alegerea materialului să fie încredințată celui mai probat dintre spiritele critice. [...] Căci numai aceste reviste mai pot avea astăzi sorți de izbândă. [...] În țările din Occident așa se petrec lucrurile.”¹³

Prin urmare, literatura română de la începutul secolului trecut înregistrează deja o reacție fermă împotriva „criticii de direcție”. Și totuși, această practică va rămâne o constantă a vieții culturale românești până după Primul Război Mondial. Cel mai concludent exemplu în această privință îl reprezintă, poate, revista *Vieța nouă* a lui O. Densusianu, care a apărut în perioada 1905-1925. Încă din primul an de existență a publicației, directorul său își proclamă, în articolul *Un rol contestat al criticei* (1905)¹⁴, adeziunea fără ocolișuri la „critica de direcție”: „Misiunea criticului ar fi – se zice de unii – să constate numai și să aprecieze producțiunea literară. În determinarea caracterului acestei producțiuni, în schimbarea curentelor literare, el n-ar avea niciun rol, pentru că scriitorii singuri hotărăsc prin opera lor fizionomia literară a unei epoci, ei numai fixează formulele estetice.// E așa de greșită părerea

¹¹ G. Ibrăileanu, *Curentele literare și criticii* [1913], în *Opere*, vol. IV, ediție critică de Rodica Rotaru și Al. Piru, prefață de Al. Piru. București: Editura Minerva, 1977, p. 501.

¹² Idem, *Anul XV* [1923], în *Opere*, vol. V, ed. cit., p. 79-84; Idem, *După 27 de ani* [1933], în *Opere*, vol. V, ed. cit., p. 302-306.

¹³ Ilarie Chendi, *Viața literară [XXV]. O toamnă fără rod. N-avem o revistă săptămânală. Condițiile pentru a o putea face. Sacrificiile unor amatori. Sărmanul Bilciurescu!* [1910], în *Scrieri*, vol. IX, ediție, note și comentarii de Dumitru Bălăeș și Ion Spătan. București: Academia Română – Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2006, p. 233. V. și Idem, *Viața literară [XXX]. Două probleme de actualitate: „Inutilitatea criticei” și revistele literare „cu program”* [1910], în *Scrieri*, vol. IX, ed. cit., pp. 272-275; Idem, *Viața literară [III]. Caracterul revistelor literare. Școalele literare. Îndrumătorii și originalitatea talentelor* [1911], în *Scrieri*, vol. X, ed. cit., pp. 14-17.

¹⁴ Ovid Densusianu, *Un rol contestat al criticei* [1905], în *Opere*, vol. IV: *Teorie, estetică, istorie și critică literară. Publicistică*. Text ales și stabilit de B. Cazacu, Ioan Șerb și Florica Șerb. Note și comentarii de Ioan Șerb și Florica Șerb. București: Editura Minerva, 1981, p. 101-102.

aceasta încât te miri că se mai repetă azi, când critica își arată bine influența și când putem avea sub ochi atâtea manifestări de vieață literară.” Căci, pentru Densusianu, „criticii de profesie” rămân instanțele care „dau îndrumări scriitorilor” și „fixează, cu sfaturile, opiniunile lor, direcția în care aceștia se îndreaptă”. Mai mult, universitarul bucureștean își va păstra această concepție până la sfârșitul carierei sale publicistice. Dacă, de pildă, unul dintre articolele sale din 1914 se intitulează imperativ *Spre literatura pe care trebuie s-o avem*¹⁵, și după război criticul se va considera îndreptățit să fixeze „direcția” optimă de evoluție a literaturii române – de această dată, pe genuri, într-o suită de articole dedicate *Poeților tineri* (1918), *Prozatorilor* (1919) și *Criticilor* (1919)¹⁶.

Cu mult mai interesantă a fost oscilația față de „critica de direcție” a lui E. Lovinescu. Înainte de război, criticul a avut o atitudine ambiguă cu privire la această practică, mulțumindu-se să combată, în general, „exclusivismul” literar. În mod paradoxal, însă, odată cu înființarea *Sburătorului* (1919), directorul publicației se va grăbi să proclame sfârșitul acestui fenomen desuet, care ar fi incompatibil cu însăși esența artei: „Critica e învinuită, îndeosebi, că lipsește de la datoria directivei. [...] Renunțând la inițiativă și la conducere, critica apare deci la remorca unei literaturi dezorientate.// În epoca noastră de pozitivare, e și adevăratul ei rol. [...] Ea nu precede deci literatura, ci o urmează. A-i acorda privilegiul inițiativei și al directivei înseamnă a deforma până la defectare un instrument lipsit, negreșit, de precizie, dar care are o întrebuintare determinată. Neuzurpând rolul călăuzei, critica nu taie drumuri și nu fixează destine. [...] Influențați de sensibilitatea epocii, artiștii o cresc și o transformă, la rândul lor, prin mijlocirea indirectă a artei. Între acești doi factori care se condiționează și se armonizează reciproc și inconștient nu mai e loc pentru amestecul conștient al criticei. Ieșind din acțiunea unei doctrine, arta e debilă; numai o sensibilitate specifică îi poate acorda viabilitatea necesară, și orice sensibilitate reală este, în fond, invariabilă, sau imperceptibil variabilă prin înrăurirea sensibilității generale. Rolul criticei nu este deci la comandă, ci la remorcă; nu orientează, ci înregistrează.”¹⁷ Cu toate acestea, în prezentarea „contribuției” *Sburătorului* din *Istoria literaturii române contemporane* (1926-1929) Lovinescu nu numai că se va întoarce la practica „criticii de direcție”, dar îi va utiliza inclusiv poncifele sale cele mai rudimentare, precum acela că o „direcție” ideologică ar putea să „creeze”, prin ea însăși, literatura unei epoci: „Contribuția *Sburătorului* în evoluția literaturii române din acest pătrar este o realitate, pe care [...] am ocolit-o în primul volum consacrat ideologiei, pe motivul că ideologia lui se confundă cu înseși principiile lucrării de față [...]. În această intenție precisă și urmărită metodic de a descoperi talente noi și de a stimula pe cele vechi stă, așadar, rolul de căpetenie al *Sburătorului*, rol cu atât mai însemnat cu cât în evoluția literaturii române, în afară de *Convorbiri literare* și de *Sămănătorul*, în prima fază a existenței lor, nicio revistă n-a trezit atâtea energii noi, încât se poate afirma că, în bună parte, *literatura de după război este creațiunea exclusivă a «Sburătorului»* [...]”¹⁸

De altfel, *Istoria literaturii române contemporane* va da semnalul unui nou val al

¹⁵ Idem, *Spre literatura pe care trebuie s-o avem* [1914], în *Opere*, vol. IV, ed. cit., p. 101-102.

¹⁶ Idem, *Poeților tineri* [1918], în *Opere*, vol. IV, ed. cit., p. 233-237; Idem, *Prozatorilor* [1919], în *Opere*, vol. IV, ed. cit., p. 238-241; Idem, *Criticilor* [1914], în *Opere*, vol. IV, ed. cit., p. 242-247.

¹⁷ E. Lovinescu, *Critica și literatura* [1922], în *Opere*, vol. IX, ediție îngrijită de Maria Simionescu și Alexandru George, note de Alexandru George. București: Editura Minerva, 1992, p. 79-80.

¹⁸ Idem, *Istoria literaturii române contemporane*, vol. III. București: Editura Ancora Benvenuti S.A., 1927, p. 396-397.

„criticii de direcție”, chiar dacă aceasta se va afirma, în noile condiții istorice, mai mult sub forma istoriografiei literare decât sub formă publicistică. Ca reacții la sinteza Iovinesciană, deceniul al patrulea al secolului trecut înregistrează apariția mai multor lucrări, orientate polemic față de ea, dar croite după același calapod (prin canonizarea propriei „direcții” și dispunerea orientărilor rivale la distanțe variabile față de nucleul valoric). E vorba despre *Istoria literaturii românești contemporane* (2 vol., 1934) de N. Iorga, *Sămănătorism, poporanism, criticism. Istoria literaturii române din secolul XX (1900-1910). După o nouă metodă* (1934) de Mihail Dragomirescu, dar și – chiar dacă ea se prezintă sub forma unui curs universitar – *Evoluția estetică a limbii române. Epoca contemporană* (1937/1938) de Ovid Densusianu. Însă aceste istorii reprezintă mai degrabă cântecul de lebadă al „criticii de direcție”, care, începând cu anii '30, va găsi din ce în ce mai puțini aderenți printre reprezentanții celei de-a treia generații postmaioresciene (G. Călinescu, P. Constantinescu, Ș. Cioculescu, V. Streinu, T. Vianu ș.a.), dintre care unii o vor repudia programatic¹⁹. Tocmai de aceea, e poate cazul să ne reorientăm dinspre istoria către semantica termenului.

Din această perspectivă, putem concepe „critica de direcție” în cel puțin două accepțiuni. Într-un sens larg, e lesne de constatat că orice text critic implică, într-o măsură mai mică sau mai mare, o judecată de valoare raportată la un anumit model către care opera (se presupune că) tinde, deci o „direcție”. Orice critic are o viziune proprie asupra literaturii, pe care o concepe drept ideală și în funcție de care judecă producția literară concretă. Însă, în această accepțiune, conceptul ca atare ajunge să-și piardă consistența; căci, dacă *orice* discurs critic ilustrează o „critică de direcție”, atunci noțiunea de „critică de direcție” se confundă cu conceptul de critică pur și simplu. Ce-i drept, pe lângă această accepțiune, putem delimita un sens mai restrâns, chiar tehnic, care se referă la un anumit fenomen circumscris istoric. Iar, din acest punct de vedere, critica de direcție presupune câteva trăsături specifice.

În primul rând, „critica de direcție” funcționează cel mai bine în cadrul unui sistem cultural dominat de o *viziune evoluționistă* asupra societății și artei. Apariția ei nu e posibilă decât pe fundalul unei „epoci de tranziție” sau, cel puțin, al unei „crize literare”. Ordinea nu poate fi reclamată ca necesară decât într-o lume aflată în haos. Tocmai de aceea, „critica de direcție” se întâlnește cu precădere, dacă nu chiar în mod exclusiv, în cadrul culturilor (semi)periferice, precum cea română sau rusă, și e practic inexistentă în culturile de tradiție, precum aceea engleză sau franceză.

În al doilea rând, ca produs al „secolului naționalismelor”, „critica de direcție” are nevoie de o *fundamentare socială și națională*. Cât timp literatura a funcționat ca o refracție a societății, toți criticii români și-au susținut propriile „direcții” literare cu ajutorul unor lucrări de orientare socio-culturală: Maiorescu prin *În contra direcției de astăzi...*, Gherea prin studiile asupra „decepționismului”, Iorga prin operele sale propriu-zis istorice, Ibrăileanu prin *Spiritul critic în cultura românească*, Lovinescu prin *Istoria civilizației românești moderne* ș.a.m.d.

În al treilea rând, orice „direcție” literară are nevoie de un cap ideologic, de un *spiritus rector* care să-i formuleze doctrina, să-i ducă bălăile și să-i valideze valorile. Acest rol de mentor a fost asumat (fie și numai în mod bovaric) de către toți criticii importanți ai epocii

¹⁹ Șerban Cioculescu, *Critica de direcție*, în *Aspecte literare contemporane: 1932-1947*. București: Editura Minerva, 1972, p. 643-644.

1870-1930. Nu numai Maiorescu (prototipul acestei funcții culturale), dar și Gherea, Iorga, Densusianu, Ibrăileanu, Chendi, Dragomirescu și Lovinescu au fost (sau cel puțin s-au recomandat, într-un anumit moment al carierei), ca dătători de legi și (des)făcători de „direcții” literare.

În al patrulea rând, având un caracter procesual (ca și fenomenul pe care se presupune că-l „direcționează”), „critica de direcție” presupune o permanență a activității. Ea are, din acest motiv, nevoie de o *revistă* (eventual, și de un cenaclu) care să susțină continuu „direcția” proprie, să o consacre prin publicarea și prin comentarea literaturii propriu-zise, să combată „rătăcirile” grupărilor adverse și, nu în ultimul rând, să publice bilanțuri anuale care să-i convingă pe neofiți de „triumful” propriei grupări. În perioada 1870-1930, *Convorbiri literare*, *Contemporanul*, *Sămănătorul*, *Vieța nouă*, *Viața românească*, *Convorbiri critice* și *Sburătorul* au fost focarele din care au emanat cele mai fecunde „direcții” ale literaturii noastre.

În al cincilea rând, oricât de autoritară, de perseverentă și de coerentă, „critica de direcție” este indisociabilă de producția unor opere literare care să-i ilustreze existența și eficiența. Acest lucru explică, pe de o parte, obsesia diverselor grupări literare de a-și constitui un „canon” propriu, iar, pe de alta, unele practici aparent mai greu de înțeles astăzi, precum discreditarea constantă a producției literare a grupărilor rivale, atât prin comentarii negative, cât și prin unele tactici mai puțin ortodoxe, precum farsele lui B.-P. Hasdeu la adresa *Convorbirilor literare*.

În al șaselea rând, „critica de direcție” presupune existența unor alternative ferme, bine conturate sub raport ideologic și instituțional. O „direcție” e cu atât mai eroică cu cât ea se impune nu doar împotriva unui Haos generic, cât și împotriva unor „rătăciri” mai mult sau mai puțin ademenitoare. După cum arată bilanțurile unor Mihail Dragomirescu sau E. Lovinescu, junimismul a purtat și a câștigat o serie de „lupte” crâncene cu socialismul, iar modernismul a făcut același lucru cu sămănătorismul și cu poporanismul.

În sfârșit, scopul fiecărei grupări literare românești din intervalul 1870-1930 fiind acela de a impune o „direcție” proprie, acest demers își va măsura eficiența, în ultimă instanță, prin scrierea unei istorii literare care să consacre canonul grupării respective. Am avut deja ocazia să semnalăm abundența de istorii literare românești din anii '30. Însă și acest proces, ca atâtea altele, a fost inițiat de către „Junimea”, care a fundamentat în critica românească toate coordonatele „criticii de direcție”. Căci, în ciuda reticenței inițiale a lui Maiorescu față de un asemenea gen critic (care, la 1871, nu putea decât să se prezinte ca o – altă – formă fără fond), prima istorie a literaturii române scrise de un străin (W. Rudow, *Geschichte der Rumänischen Schrifttums bis zur Gegenwart*, 1892, realizată cu sprijinul lui I. Negruzzi și G. Bogdan-Duică) are aerul unei istorii „neoficiale” junimiste.

Prin urmare, dacă e evident că toată critica românească din perioada 1870-1930 a funcționat după principiul „criticii de direcție”, rămâne de văzut dacă și în ce măsură această practică s-a mai putut prelungi, în România, și după limita cronologică amintită. Cert este că, începând cu deceniul al patrulea, „critica de direcție” e pur și simplu abandonată de reprezentanții celei de-a treia generații postmaioresciene. Niciunul dintre criticii acestei generații nu a mai nutrit ambiția de a deveni un „îndrumător cultural”, în sensul restrâns al termenului. Mai mult, deși s-au aflat uneori la conducerea unor publicații, nici G. Călinescu, nici Pompiliu Constantinescu, nici Șerban Cioculescu nu au intenționat (sau nu au reușit) să

strângă în jurul lor un grup care să lanseze o nouă „direcție” culturală. Niciunul dintre ei nu și-a legitimat activitatea de critic prin redactarea vreunui studiu de istorie sau sociologie a „civilizației” ori a „culturii” române. Niciunul nu a mai pretins că ar avea scriitorii „săi”, pe care să-i promoveze constant, prin deprecieri la fel perseverentă a pretenșilor rivali literari.

Cu toate acestea, există cel puțin două momente în care am putea suspecta re-emergența unei „critici de direcție” în literatura română. Primul dintre ele este perioada „realismului socialist”, când, la prima vedere, critica epocii prezintă aproape toate datele „criticii de direcție”: „direcția” ei literară este susținută de o platformă ideologică (marxism-leninismul); ca mod de gândire, ea reprezintă o variantă de istorism evoluționist (chiar dacă într-o versiune „revoluționară”); acțiunea critică pornește de la diagnosticul unei crize a literaturii române; critica nu acreditează, ci creează o literatură pe baza unor precepte ideologice preexistente etc. Totuși, cred că producția critică realist-socialistă nu intră în categoria „criticii de direcție” dintr-un motiv foarte simplu, care ține de însăși structura „totalitaristă” a câmpului literar, unde „direcția” dominantă devine dominantă nu prin câștigarea bătăliilor cu grupările literare adverse, ci prin suprimarea acestor grupări ca urmare a comenzii politice.

Un statut aparte are și „critica de direcție” de după 1990. A existat cu adevărat așa ceva? Trebuie spus că unele dintre trăsăturile ultimelor decenii par să favorizeze dezvoltarea unei asemenea practici. „Epoca de tranziție” și „criza literaturii” sunt slogane la ordinea zilei, multe reviste tind să se coaguleze din nou sub forma unor grupuri ideologice, iar viața literară nu a dus lipsă de polemici (v. cazul „revizuirilor”). Au existat chiar și „direcții”, precum postmodernismul, a căror necesitate a fost proclamată pe baza unei logici a evoluției socio-culturale, transpusă, în cele mai multe ori, în imperativul „sincronizării cu Occidentul” (Ion Bogdan Lefter, Mircea Cărtărescu). Și totuși, oricâte argumente am aduce în favoarea descrierii unora dintre discursurile critice actuale sub forma „criticii de direcție”, din tabelul general continuă să lipsească un factor esențial: „îndrumarea” directă a literaturii. Oricât de activi ar fi criticii români actuali și oricâte date ar aduce în sprijinul legitimării „direcției” pe care o susțin, aceste legitimări vor fi întotdeauna retroactive, pentru că orice critic român contemporan care ar pretinde că ar fi „inspirat” în mod nemijlocit literatura s-ar umple de ridicol. Prin urmare, nu există (și, în condițiile date, nici nu poate exista) vreo „critică de direcție” în literatura română contemporană. În România, „critica de direcție” reprezintă un fenomen istoric datat, care a luat sfârșit în jurul anului 1930.

Bibliografie:

- CHENDI, Ilarie. *Scrieri*, vol. IX-X. Ediție, note și comentarii de Dumitru Bălăeț și Ion Spătan. București: Academia Română – Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2006-2007.
- CIOCULESCU, Șerban. *Aspecte literare contemporane: 1932-1947*. București: Editura Minerva, 1972.
- DENSUSIANU, Ovid. *Opere*, vol. IV: *Teorie, estetică, istorie și critică literară. Publicistică*. Text ales și stabilit de B. Cazacu, Ioan Șerb și Florica Șerb. Note și comentarii de Ioan Șerb și Florica Șerb. București: Editura Minerva, 1981.
- DOBROGEANU-GHEREA, Constantin. *Opere complete*, vol. VII. Ediție îngrijită de un colectiv format din Ion Popescu-Puțuri, Ștefan Voitec (coordonatori), Augustin Deac,

- Ion Iacoș, Ion Mamina. București: Editura Politică, 1980.
- DRAGOMIRESCU, Mihail. *Scrieri critice și estetice*. Ediție îngrijită, cu note și comentarii de Z. Ornea și Gh. Stroia. Studiu introductiv și tablou cronologic de Z. Ornea. București: Editura pentru literatură, 1969.
- IBRĂILEANU, G. [P. Nicanor & Co]. *Istorie „imparțială”*, în „Viața românească”, an. I, vol. II, nr. 4, 1906, p. 143-146.
- IBRĂILEANU, G. *Opere*, vol. IV-V. Ediție critică de Rodica Rotaru și Al. Piru, prefață de Al. Piru. București: Editura Minerva, 1977.
- IORGA, N. *O luptă literară*, vol. I-II. Ediție de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, studiu introductiv, note și comentarii de Valeriu Râpeanu. București: Editura Minerva, 1979.
- LOVINESCU, E. *Opere*, vol. IX. Ediție îngrijită de Maria Simionescu și Alexandru George, note de Alexandru George. București: Editura Minerva, 1992.
- LOVINESCU, E. *Istoria literaturii române contemporane*, vol. III. București: Editura Ancora Benvenuti S.A., 1927.
- MAIORESCU, Titu. *Opere*, vol. I: *Critice*. Ediție îngrijită, cronologie și comentarii de D. Vatamaniuc. Studiu introductiv de Eugen Simion. București: Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă: Univers Enciclopedic, 2005.

*

Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului „Valorificarea identităților culturale în procesele globale”, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, contractul de finanțare nr. POSDRU/89/1.5/S/59758